

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО – НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА
СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ**

КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ І РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ

Галузь знань D «Бізнес, адміністрування та право»

Спеціальність D4 «Публічне управління та адміністрування»

Освітній рівень другий (магістерський)

Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування»

Шифр за ОПП: ОК 11

Мова навчання: українська

Кропивницький 2025

Розробник:

ФРОСІНЯК Руслан,

старший викладач кафедри економіки та публічного управління

ННІ права та соціального менеджменту ДонДУВС,

доктор філософії у галузі «Публічне управління та адміністрування»

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри економіки та публічного управління ННІ права та соціального менеджменту ДонДУВС

Протокол № 2 від 01.09.2025 р.

Завідувач кафедри

економіки та публічного

управління

Олена БУЛГАКОВА

Робочу програму погоджено з гарантом ОПП «Публічне управління та адміністрування»

Гарант ОПП

«01» 09. 2025 р.

Олена БУЛГАКОВА

**Лист оновлення та перезатвердження
робочої програми навчальної дисципліни**

Навчальний рік	Дата засідання кафедри – розробника РПНД	Номер протоколу	Підпис завідувача

1. ВСТУП

1.1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни
	заочна форма навчання
Мова навчання:	українська
Статус навчальної дисципліни:	обов'язкова
Кількість кредитів:	4
Загальна кількість годин:	120
Модулів:	1
Змістових модулів:	1
Рік підготовки:	1-й
Семестр:	2-й
Лекції:	6
Семінарські:	6
Практичні:	-
Самостійна робота:	108
Індивідуальні завдання (курсова робота):	не передбачено
Підсумковий семестровий контроль:	екзамен
Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить:	1:9

1.2. Мета та завдання навчальної дисципліни:

Мета: формування у здобувачів магістерського рівня освіти наукового розуміння сутності, принципів, основних категорій, сучасних концепцій, теоретичних положень та практичних методів організації та функціонування місцевого самоврядування, визначення місця, ролі та значення територіальних громад і представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування, а також формування наукового розуміння сутності, принципів, основних категорій,

сучасних концепцій, теоретичних положень та практичних методів регіонального управління, визначення місця, ролі та значення державної регіональної політики та регіональних органів державного управління у забезпеченні соціально-економічного розвитку території.

Завдання дисципліни – формування у здобувачів магістерського рівня освіти сучасних теоретичних і практичних знань, умінь та навичок з аналізу структури, функцій і повноважень представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування; ідентифікації функцій, прав, обов’язків та повноважень територіальних громад; оцінки ефективності форм і методів участі громадян у процесах місцевого самоврядування; визначення ролі політичних партій, соціальних рухів та громадських інститутів у процесах прийняття рішень на локальному рівні; прогнозування наслідків реформ децентралізації та адміністративно-територіальної реформи для розвитку територіальних громад; оцінки можливостей оптимізації фінансового, ресурсного та інституційного забезпечення місцевого самоврядування; формування знань, умінь та навичок з аналізу інституційно-правових засад регіонального управління, діяльності регіональних органів державного управління; оцінки механізмів реалізації державної політики регіонального розвитку; прогнозування ефективності управлінських рішень на регіональному рівні; визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку регіону та застосування кращих зарубіжних практик для підвищення ефективності діяльності органів державної влади на регіональному рівні; забезпечення інтеграції теоретичних знань та практичних навичок для ефективної діяльності у сфері публічного управління та адміністрування на місцевому і регіональному рівнях.

1.3. Передумови для вивчення навчальної дисципліни

До вивчення навчальної дисципліни «Місьцеве самоврядування і регіональне управління» необхідним раніше є опанування дисциплін «Публічна політика», «Публічне управління та адміністрування», «Організаційно-правове забезпечення публічного управління», «Публічна комунікація та комунікативні системи», «Публічна служба», «Європейська інтеграція та політика національної безпеки України» «(пререквізити).

На здобутих знаннях з дисципліни «Місьцеве самоврядування і регіональне управління» у подальшому базується вивчення дисципліни «Управління публічними фінансами», а також проходження виробничої та переддипломної практик, виконання кваліфікаційної роботи магістра тощо (постреквізити).

2. РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ

[illegible]

Розробляти обґрунтовані управлінські рішення з урахуванням питань європейської та євроатлантичної інтеграції, враховувати цілі, наявні законодавчі, часові та ресурсні обмеження, оцінювати політичні, соціальні, економічні та екологічні наслідки варіантів рішень.									+	
Планувати і здійснювати наукові та прикладні дослідження у сфері публічного управління та адміністрування, включаючи аналіз проблематики, постановку цілей і завдань, вибір та використання теоретичних та емпіричних методів дослідження, аналіз його результатів, формулювання обґрунтованих висновків.										+

3. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Навантаження			
	заочна форма			
	усього	у тому числі		
		лекції	семінари	ср
1	2	3	4	5
МОДУЛЬ 1				
Тема 1. Представницькі інститути місцевого самоврядування: системи виборів та повноваження.	12	-	2	10
Тема 2. Основні види виконавчих структур місцевого самоврядування їх функції.	12	2	-	10
Тема 3. Громада як актор місцевого розвитку: інститути, статuti, спроможність та стратегії розвитку	12	-	-	12
Тема 4. Форми участі громадян у місцевому самоврядуванні. Роль громадянського суспільства на локальному рівні.	12	-	-	12
Тема 5. Міські політичні режими та рухи. Роль партій в місцевому політичному житті громад.	12	2	-	10
ТЕМА 6. Міське самоврядування та децентралізація. Децентралізація в Україні: проблеми та перспективи.	12	-	2	10

Тема 7. Інституційно-правові засади регіонального управління	12	-	-	12
Тема 8. Державне управління на регіональному рівні	12	-	-	12
Тема 9. Регіональні органи державного управління	12	-	2	10
Тема 10. Світовий досвід організації місцевого самоврядування та регіонального самоврядування.	12	2	-	10
Усього годин:	120	6	6	108

4. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1.

ТЕМА 1. ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ІНСТИТУТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: СИСТЕМИ ВИБОРІВ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ.

Поняття представницьких органів місцевого самоврядування. Місцеві вибори і місцеві референдуми. Особливості місцевих виборів, порядок формування, кількість, терміни повноважень. Структура та форми діяльності представницьких органів. Залежність між кількістю жителів і кількістю представницьких органів. Представницькі органи в Україні. Підсистеми представницьких органів. Структура і форми їх діяльності.

ТЕМА 2. ОСНОВНІ ВИДИ ВИКОНАВЧИХ СТРУКТУР МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЇХ ФУНКЦІЇ.

Поняття і структура виконавчих органів. Порядок їх формування (колегіальні, одноособові, комбіновані). Терміни повноважень. Моделі – “мер-рада”, “слабкий мер – рада”, “комісія – рада”. Виконавчі органи в Україні. Виконавчі комітети, їх повноваження. Власні повноваження, делеговані повноваження. Організація роботи виконавчих органів. Відділи та управління виконавчих комітетів.

ТЕМА 3. ГРОМАДА ЯК АКТОР МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ: ІНСТИТУТИ, СТАТУТИ, СПРОМОЖНІСТЬ ТА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Територіальна громада як елемент системи місцевого самоврядування. Поняття територіальної громади. Види територіальної громади. Функції і повноваження територіальних громад. Статути територіальних громад. Форми діяльності місцевих громад. Загальні збори громадян за місцем проживання. Місцеві ініціативи. Громадські слухання.

ТЕМА 4. ФОРМИ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ. РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ.

П'ять основних типів взаємодії влади з громадськістю: інформування, консультування, партнерство, делегування і контроль. Місцеві ініціативи як форма волевиявлення членів територіальної громади. Процедура самооподаткування населення. Громадська участь як з форм легітимації влади за допомогою відповідних громадських ініціатив. Роль та функції громадських дорадчих комітетів. Громадські слухання. Опитування громадської думки та їх види: інтерв'ю безпосередньо; інтерв'ю телефоном; опитування поштою тощо. Громадські та громадсько-професійні експертизи. Органи самоорганізації населення, їх функції. Збори громадян за місцем проживання.

ТЕМА 5. МІСЬКІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ ТА РУХИ. РОЛЬ ПАРТІЙ В МІСЦЕВОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ГРОМАД.

Теорія «машини міського росту» в сфері міської політики. Формування теорії «міських режимів» К. Стоуна Типологія міських режимів за К. Стоуном. Коаліція міського режиму. Моделі взаємовідносин влади і бізнес на локальному рівні. Дослідження влади Ф.Хантера. Соціальні рухи як колективні суб'єкти. Типи міських рухів відповідно до критерію визначення їх загальної спрямованості в міській політиці. Низові міські ініціативи. «Джентрифікація» у міській політиці.

Політичні партії як обов'язків суб'єкт формування представницьких органів місцевого самоврядування. Механізм взаємодії політичних партій та представницьких органів місцевого самоврядування. Функція представництва інтересів у громаді. Функція соціальної інтеграції. Роль і місце партій у процесі прийняття політико-управлінських рішень на місцях. Оволодіння апаратом влади на місцях. Позитивні та негативні риси створення системи формування місцевих рад.

ТЕМА 6. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Адміністративно територіальна реформа. Процеси децентралізації в європейських країнах. Різновиди децентралізації. Об'єднанні територіальні громади. Законодавча база щодо децентралізації. Ризики децентралізації. Особливості процесу децентралізації в Україні. Основні засади та особливості децентралізації. Типи децентралізації: децентралізація політична, адміністративна, економічна та деконцентрація. Реформа децентралізації в Україні та світі. Етапи процесу децентралізації в Україні. Законодавче забезпечення процесу децентралізації. Завершення основних етапів децентралізації. Позитивні зміни та перспективи завершення децентралізації в Україні

ТЕМА 7. ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Організаційно-правові засади регіонального управління в Україні. Інституційне забезпечення регіонального управління. Європейський досвід регулювання політики регіонального розвитку. Регулювання політики регіонального розвитку відповідно до принципів Європейської регіональної політики: досвід країн ЄС.

ТЕМА 8. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Регіональне управління: сутність, цілі та специфіка. Історичні форми управління регіональним розвитком. Державна регіональна політика та політика територіально-адміністративних органів. Основні напрями регіонального управління: управління природно-ресурсним потенціалом регіону, управління фінансовими, трудовими ресурсами. Вплив органів державної влади на промислове і сільськогосподарське виробництво в регіоні, функціонування регіональних ринків. Управління інноваційною діяльністю. Роль державного управління щодо розвитку соціальної інфраструктури регіону. Механізми реалізації регіональної

політики держави: інституційно-правові, організаційні, фінансово-економічні, соціально-психологічні. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіону. Державні та регіональні програми. Роль органів місцевого самоврядування у розвитку регіону. Централізація та децентралізація влади.

ТЕМА 9. РЕГІОНАЛЬНІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Місцеві державні адміністрації в системі державного управління. Основні завдання, правовий статус, компетенція МДА. Повноваження, порядок формування та роботи МДА. Структура МДА, їх діяльність. Відносини МДА у системі вертикальних та горизонтальних зв'язків. Управління факультативними територіальними одиницями. Господарсько-правовий механізм діяльності територій із спеціальним статусом.

ТЕМА 10. СВІТОВИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ.

Сучасні моделі та концепції місцевого самоврядування. Світовий досвід організації місцевого та регіонального самоврядування. Європейські орієнтири врядування на регіональному рівні. Досвід реформування та перспективи створення сучасних систем врядування.

5. ПОРЯДОК ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

5.1. Методи навчання

Під час проведення навчальних занять можуть застосовуватися такі методи:

- словесні методи навчання;
- наочні методи навчання;
- практичні методи навчання;
- проблемно-пошукові методи навчання;
- активні методи навчання.

5.2. Порядок оцінювання результатів навчання

Оцінювання результатів навчання передбачає підсумковий контроль у формі **екзамену** проводиться після проведення всіх видів занять передбачених робочою програмою навчальної дисципліни «Міське самоврядування і регіональне управління» відповідної освітньої компоненти згідно з розкладом.

Оцінювання здійснюється за результатами отриманих оцінок (накопичених балів) поточного контролю (аудиторної – до 40 балів та самостійної роботи – до 10 балів) та підсумкового контролю (екзамену – до 50 балів).

Результати навчання з аудиторної роботи обчислюються за таким алгоритмом:

- результат аудиторної роботи визначається, як середній бал помножений на коефіцієнт 8 та заокруглюється до цілого балу за математичними правилами (до 0,5 – до попереднього цілого числа, 0,5 і більше – до наступного цілого числа);

- середній бал дорівнює сумі усіх одержаних позитивних оцінок (накопичених балів) поділених на відповідну кількість, при цьому:

а. мінімальна кількість оцінок має складати не менше 1/3 (33 %) від загальної можливої кількості занять (семінарських, практичних тощо) передбачених робочою програмою навчальної дисципліни. Якщо 1/3 (33 %) від кількості занять складає дробове число, то до розрахунку береться наступне ціле число;

б. якщо кількість отриманих оцінок менша за 1/3 (33 %), то кожна недостаюча оцінка враховується, як «нуль» балів;

в. кількість позитивних оцінок, які перевищують визначену мінімально - допустиму («додаткових») враховуються з коефіцієнтом 0,5;

г. невідпрацьовані «незадовільні» оцінки та пропущені заняття враховуються як «нуль» балів;

д. відпрацювання усіх «незадовільних» оцінок та пропущених занять не є обов'язковим.

Обрахунок середнього балу за результатами аудиторної роботи здійснюється за тим же алгоритмом, що і у випадку його обрахунку для виставлення заліку тільки змінюється коефіцієнт з 16 на 8.

Формула розрахунку:

$$РАР = \frac{СОБ}{МКО + КДО*0,5+КНО} *8$$

Загальна кількість балів за самостійну роботу визначається, як сума отриманих балів за виконання видів робіт, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни.

Кількість балів отриманих під час складання екзамену може складати до 50 балів. Встановлюються: максимальні суми балів за виконання завдань у рамках аудиторної та самостійної роботи – до 50 балів та за виконання завдань, винесених на екзамен – до 50 балів.

Форма проведення, завдання та критерії оцінювання екзамену визначається робочою програмою навчальної дисципліни.

Поточний контроль		Підсумковий контроль
Аудиторна робота (РАР) (семінарські/практичні заняття та контрольні заходи)	Самостійна робота (РСР)	ЕКЗАМЕН
≤ 40	≤10	
≤ 50		
		≤ 50
Підсумкова кількість балів ПК = РАР+РСР+РПК ≤ 100		

У разі, якщо здобувач вищої освіти під час складання екзамену отримав менше 20 балів екзамен вважається складеним на «нуль» балів, а в відомість обліку успішності виставляються лише бали отримані за результатами поточного контролю.

Якщо підсумкова кількість балів менша 60, здобувач вищої освіти вважається таким, що отримав оцінку «незадовільно» та ліквідовує академічну заборгованість за окремим графіком на вище визначених умовах. Здобувач має право покращити результати поточного контролю до моменту ліквідації академічної заборгованості.

У разі повторного не складання екзамену ліквідація академічної заборгованості здійснюється перед комісією без врахування результатів навчання отриманих у результаті поточного контролю за 100 бальною шкалою. При ліквідації академічної заборгованості перед комісією здобувач вищої освіти може одержати не більше 74 балів.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS

Сума балів	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	Пояснення
90-100	Відмінно	A	Кредит зараховано. Контрольні заходи виконані лише з незначною кількістю помилок
82–89	Добре	B	Кредит зараховано. Контрольні заходи виконані вище середнього рівня з кількома помилками

75–81		C	Кредит зараховано. Контрольні заходи виконані вірно з певною кількістю суттєвих помилок
67–74	Задовільно	D	Кредит зараховано. Контрольні заходи виконані непогано, але зі значною кількістю недоліків
60–66		E	Кредит зараховано. Виконання контрольних заходів задовольняє мінімальним критеріям
35–59	Незадовільно	FX	Кредит не зараховано. Здобувачу/здобувачці вищої освіти надається можливість скласти оговорені контрольні заходи для поліпшення підсумкової оцінки
1-34		F	Кредит не зараховано. Здобувач/здобувачка вищої освіти повинен/повинна повторно освоювати навчальний матеріал дисципліни (модуля)

6. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Державна влада та місцеве самоврядування: теорія і практика : посіб. для підгот. до іспиту / [О. Ю. Лялюк, І. І. Бодрова, В. О. Величко та ін.]. – Харків : Право, 2025. – 264 с.
2. Мішина Н.В., Волкова Д.Є. Ефективне місцеве самоврядування: конспект лекцій для здобувачів вищої освіти ступеня магістра Центрі підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів у Національному університеті «Одеська юридична академія» в галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 89 с.
URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e0672a5f-c4ae-423d-908c-8a0efdea5f62/content>
3. Публічне управління в умовах інституційних змін : колективна монографія / За наук. редакції д. держ. упр. Р. В. Войтович та П.В. Ворони. Київ, 2018. 475 с.
URL: https://duikt.edu.ua/uploads/l_931_59909737.pdf
4. Кравців В., Сторонянська І. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с.
<https://ird.gov.ua/irdp/p20200001.pdf>

Допоміжна література

1. Чернеженко О.М. Місцеве самоврядування в Україні та державах-учасниках ЄС: конституційне регулювання й організаційні моделі: монограф.; за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка. – К.: Видавництво: Ліра-К, 2018. – 380 с.
2. Бортнікова А.В. Місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації: монографія – Луцьк: Вежа-Друк, 2018. – 372 с.
3. Врублевський О. Голова ОТГ і староста: повноваження, субординація та службові відносини. Децентралізація дає можливості. 30.04.2018. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8755>
4. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні: наукова доповідь / О. Шевченко та ін.; за наук. ред. Я. Жаліла. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. 153 с.
5. Мишак І. Реформа децентралізації в Україні: основні тенденції та перспективи завершення. Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти. 2021. № 2 (82). С. 3–7.
6. Павленко І., Даниляк О., Макаров Г. Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації (за підсумками виборчої кампанії – 2020). К.: НІСД, 2021. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_03_2021.pdf

Нормативно-правові акти:

1. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Європейська хартія місцевого самоврядування. Хартію ратифіковано Законом № 452/97-ВР від 15.07.1997. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036
3. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування. Закон України № 2646-VIII від 06.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#Text>
4. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text>
5. Про доступ до публічної інформації. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
6. Про всеукраїнський референдум. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>
7. Про звернення громадян. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про співробітництво територіальних громад. Закон України. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
9. Про службу в органах місцевого самоврядування. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
10. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.04. 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014>

Інформаційні ресурси:

1. Офіційний сайт бібліотеки ім. В.І. Вернадського – URL: <http://www.nbu.gov.ua>
2. Офіційний сайт Верховної Ради України - – URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Офіційний сайт Президента України – URL: <http://www.president.gov.ua>
4. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України - URL: <http://www.kmu.gov.ua>
5. Офіційний сайт Конституційного Суду України – URL: <http://www.ccu.gov.ua>
6. Офіційний сайт Верховного Суду України – URL: <http://www.scourt.gov.ua>
7. Офіційний сайт Вищого адміністративного Суду України – URL: <http://www.vasu.gov.ua>
8. Офіційний сайт Національний банк України – URL: <http://www.bank.gov.ua>
9. Офіційний сайт Єдиний державний реєстр судових рішень – URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
10. Офіційний сайт Європейський Суд з прав людини – URL: http://www.coe.int/t/r/human_rights_court